

АЛЕКСАНДРА МИТИЋ *
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ниш

УДК316.334.3 Mill J.S.; 321.1 Mill J.S.
Монографска студија
Примљен: 03.04.2012
Одобен: 27.05.2012

КОЕГЗИСТЕНЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ИДЕАЛА: СЛОБОДЕ, ПРАВДЕ, ЈЕДНАКОСТИ И ДЕМОКРАТИЈЕ

Схватање Џона Стјуарта Мила

*Идеја државе, као и многе друге идеје, попут слободе, демократије,
тржишта, свој значај дугују томе што људи верују у њу
– а не нужно некаквим објективним доказима.
А. Бошковић*

Сажетак: Аутор се у овом раду бави анализом темељних категорија либералне теорије Џона Стјуарта Мила: слободе, правде, једнакости и демократије који су у раду представљени као политички идеали који се као основне вредности налазе у идеологији либерализма. Рад се такође бави освртом на иманентну и трансцендентну критику Миловог дела. У раду се указује на могућу интерпретацију Милових идеја са социолошког аспекта.

Кључне речи: слобода, правда, једнакост, демократија, држава, појединац

Политички идеали кроз време

Научне чињенице и бројни индикатори показују да живимо у глобалном свету који има своју динамику и своје противречности, да живимо у свету неравномерне развијености са једне стране и свету међузависности, међуопевезаности са друге стране.

* alexm.jovanovic@yahoo.com, 062/759-950

Велики јаз међу различитим друштвима, друштвено-политичко-економским конгломератима, па и унутар самог друштва омеђеног националним границама, имплицира идеју о неједнакости и неправедности међу људима у времену када више него икад целокупан свет постаје тзв. светско ризично друштво пред претњама еколошке катастрофе, тероризма, беде и глади великог дела светског становништва. У научној литератури срећемо објашњења која указују на тзв. неолибералну логику развоја људског друштва, која под заставом идеологије владавине права и борбе за демократију, следи логику капитала и тржишта, и руши националне границе, суверенитет држава, дигнитет друштава и земаља, њихову економију, културу, политику, њихов идентитет.

Да ли онда постоји слобода избора? Зашто се демократија успоставља насиљем? Да ли је идеја о равноправности мртво слово на папиру, које формално задовољава потребе и интересе појединих друштвених група, али не и њихово стварно и практично остварење? Да ли се око политичких идеала испредају митови, ткање главних идеологија које детерминишу наш поглед на свет?

Историја људског друштва грубо се може свести на историју борбе за и против остварења политичких идеала, којима су приписивани различити садржаји и форме током времена од стране носилаца друштвених промена. На темељу дефинисања политичких идеала, почев од краја осамнаестог века, изграђују се идеологије-заокружени идејни системи који пружају одговоре на многа питања и оправдавају или критикују постојеће стање ствари са тежњом за променама у друштвеним односима. Неке од водећих политичких идеологија формираних у току деветнаестог века на темељу револуционарних друштвених промена јесу либерализам, социјализам и национализам, идеологије које су обликовале друштвени свет у коме данас живимо.

Да бисмо боље разумели себе, своје место у свету у коме живимо, морамо разумети и своју прошлост, али и теоријске напоре мислилаца који су оставили трага на уређење светског друштвеног система какав постоји данас. У том смислу, рад се бави идејама Џона Стјуарта Мила, који се сматра најутицајнијим теоретичарем либерализма тзв. средњег пута или социјалног либерализма и једним од зачетника сифражетског покрета и феминистичке идеологије.

Условљеност мишљења историјским и друштвеним околностима

Џон Стјуарт Мил је живео у 19. веку у Енглеској. Син је Џемса Мила, који се заједно са Џеремијем Бентамом сматра оснивачем утилитаризма,¹ као радикалне филозофије и етике. Милова мисао није била оригинална, будући да су на њега утицале идеје емпириста Џона Лока, Дејвида Хјума, Џорџа Берклија и утилитаристе Џеремија Бентама. Оно што је оригинално код Џ.С. Мила јесте начин на који је он повезао у свом филозофском систему најзначајније идеје ових теоретичара дајући им ново значење и примењујући их на друштвену стварност онога доба у Енглеској и Европи уопште. Широко познавање, од најранијег детињства, филозофије, логике, хуманистичких и лингвистичких наука, природних наука умногоме ће одредити интелектуални развој овог мислиоца који ће бити изузетно политички ангажован и активан, сматран једним од највећих ерудита деветнаестог века, али ће одредити и његов лични живот.

Мил је припадао кругу филозофских радикала, који су били интелектуални, политички и друштвени покрет заснован на идејама француског просветитељског рационализма и револуције примењеног на енглеске интелектуалне и политичке услове који је допринео револуционарним променама ондашњег енглеског друштва.²

Сматра се једним од највећих еклектичара у историји социјалне мисли који је покушавао да спајањем крајности оличених у разним појмовима, изгради тзв.средњи пут, и споји оно што се чини неспојиво, као што су корисност и слобода, егалитаризам и елитизам, демократија и тиранија већине. Стога у интерпретацији Милових списа имамо два становишта: једно које се критички односи према његовим схватањима и замера целокупној његовој филозофији некохерентност, недоследност мисли и саму теоријску позицију и друго које се назива ревизионистичким и које настоји да сачува оригиналност Милових мисли у духу његове целокупне филозофије.

¹ Вуко Павићевић у свом предговору „ Утилитаризму„ трећег издања Културе из 1960. године под насловом *О утилитаризму опште а Миловом посебно*, истиче да Мил сматра да врлина и моралност уопште нису самовредност, већ да се оне цене зато што доприносе срећи, те да је повећање корисности и среће последња људска сврха и основни критериј за одређење да ли су наше радње моралне или неморалне. Стр.VII

² Опширније видети у Илија Вујачић „ Либерални ревизионизам Џона Стјуарта Мила„, стр. 10-11, у Годишњак 2007, Година 1, Број 1, децембар 2007, Факултет политичких наука, Београд.

Деветнаести век је век крупних друштвених промена и неравномерног друштвеног развоја који се огледа у томе да, у истом тренутку развоја људског друштва, постоје различита друштвена и државна уређења и различити друштвени процеси који умногоме одређују будући развој појединих земаља. То је век када се формирају национални идентитети, када народни језик постаје средство идентификације, век научно технолошке револуције.

Енглеска онога доба је земља у којој се одвија убрзана индустријализација и јачање парламентаризма, уз преношење тежишта колонијалне политике на земље Блиског и Далеког истока, обзиром да су Сједињене Америчке Државе стекле независност и скинуле јарам Британског патроната. Француска је земља у којој се одвијају невероватни и радикални друштвени процеси, од којих су најзначајније војно-политичке револуције, смена друштвених уређења (од Републике након пада Бастиље до монархије Наполеона Бонапарте и вођења исцрпљујућих ратова), још увек аграрна структура са остатком феудалних односа у руралним деловима Француске, а са друге стране невероватно јачање „ трећег staleжа” у француским градовима и њихова борба да им се признају одређене политичке слободе, права и партиципација. На Балкану се одвија борба за слободу против Османске власти, подизање народних устанака, и ослобађање од Турака, али са остатком аграрних структура, феудалних друштвених односа и монархистичких идеала. У то доба Русија је земља такође аграрно феудална, рурална земља у којој још увек постоје феудални друштвено-економски односи. САД су друштво које се још увек темељи на робовском раду црнаца.

У то време Џон Стјуарт Мил тражи да се женама призна право гласа на изборима, да се држава уздржи од утицаја на слободан избор и предузетништво појединца, да се дозволи мањинама да имају своје представнике у власти, да својина над природним ресурсима буде јавна. Умро је 8. маја 1873. Године у Авињону у Француској где је иначе живео. Иза њега су остала бројна утицајна дела из логике, економије, политичке теорије (*Систем логике, Начела политичке економије, О слободи, Разматрања о представничкој влади, Потчињеност жена, Утилитаризам*)

Либерална мисао Цона Стјуарта Мила и политички идеали

Слобода и њене границе

На почетку свог *Огледа о слободи* Мил истиче да ће се бавити грађанском слободом, односно политичком слободом, а не слободом воље. Слобода је тражење сопственог добра на свој начин, уколико не покушавамо да то другима ускратимо или их не спречавамо у напорима да је постижу. У историји људског друштва преплићу се борбе између ауторитета и слободе на најразноврсније начине, а као резултат тих борби јавља се признавање одређених имунитета, односно политичких слобода од стране владара, а са друге стране успостављање уставних ограничења којима би пристанак заједнице био постављен као нужан услов за одлуке владара.

У напретку људског рода, по Милу, дошло се до стања када се жели да интерес и воља владара буду интерес и воља народа, те народ неће морати да ограничава своју вољу нити да се штити сам од себе. У пракси, народ који врши власт често није онај исти народ над којим се влада, а самоуправа није власт сваког над собом, већ власт сваког над свима осталима. Воља значи вољу највећег дела једног народа, односно већине. Народ може да угњетава један део себе, када је на делу тиранија већине. Друштво може бити то које ће над појединцем вршити тиранију, најразноврснијим средствима. Зато је потребно заштити појединца и његову индивидуалност, његов развој од истина, идеја, правила понашања које намеће само друштво да би обликовало и моделовало ту индивидуалност саобразно својим правилима, уколико се сам појединац не слаже са истим. Са друге стране нека правила понашања морају бити наметнута, јер се мора ограничити деловање на егзистенцију других људи. Закони и мњење јесу механизми наметања ограничења и правила понашања, а законска казна, у чијој је основи физичка сила, и осуда, у чијој је основи морални притисак, јесу средства за постизање циља.

Питање границе мешања колективног у индивидуално, односно равнотеже између индивидуалне независности и друштвене контроле јесте једно од темељних питања Милове расправе. По Милу једини циљ ради кога човечанство има право да се меша у слободу деловања било којег свог члана јесте самоодбрана. Једина сврха због које власт може да иде против слободе и воље појединца јесте да спречи да појединац повреди друге.

Појединац је одговоран за своје понашање друштву само ако се то понашање тиче других људи. У понашању које се тиче њега самог, његова независност је апсолутна, јер је појединац над својим телом и душом суверен. Ово важи само за пунолетне мушкарце и жене, али не и за децу која се налазе у стању да други о њима брину и штите их од њихових дела.

Мил сматра корисност као крајњи ослонац свих етичких питања, али корисност схваћена у најширем смислу као трајан интерес човека као напредног бића. Једино ти интереси оправдавају подвргавање индивидуалне спонтаности друштвеној контроли, само када су у питању деловања појединца који се тичу других људи. Појединац може учинити другима зло ако нешто чини, или ако нешто не учини, при чему је последица таквог деловања штета за коју ако се утврди да је починио, појединац сноси одговорност. Нажалост у пракси је најчешће случај да појединац одговара за штету коју је начинио другима, а ретко када за штету коју је начинио зато што није деловао.

По Исаији Берлину, Мил „... верује у слободу, то јест, строго ограничавање права на принуду зато што је уверен да се људи не могу развијати, достићи свој врхунац и постати сасвим човечни све док други људи не престану да их ометају унутар минималног простора за њихове животе, који он сматра – или жели да учини- неповредивим.”(1992:279)

Област људске слободе обухвата неколико нивоа. Прва је унутрашња област свести, слобода мисли, осећања и изражавања и објављивања мишљења. Друга је област слобода тежњи и укуса, планирања нашег живота тако да одговара нашем карактеру, да радимо оно што желимо без обзира на последице и уколико другима не причињавамо на тај начин никакву штету, без обзира на то што други мисле да је наше понашање неправилно. Трећа област слободе је слобода удруживања и уједињавања у било ком циљу који не подразумева повреду других.

Најзначајнија слобода по Милу јесте свакако слобода мишљења и расправљања. Присила друштва и државе усмерена против слободе мишљења и расправљања јесте изузетно штетна и зла из најмање два разлога. Мишљење које желимо да угушимо може бити истинито или заблуда. Онда су на губитку потоње генерације којима нисмо омогућили да се упознају са овим мишљењем које смо ми само оценили као погрешно и угушили, као да смо ми ти који су непогрешиви. Зашто смо на губитку? Зато што ако је то мишљење истинито и исправно, лишени смо могућности да заблуду заменимо истином, а ако је то мишљење заблуда лишени смо могућности да увидимо јасније и пажљивије утисак истине који настаје у њеном супротстављању заблуди.

Људски ум, извор свег поштовања вредног у човеку као интелектуалном и моралном бићу, има особину да се његове грешке могу поправљати. Људски ум може одбацити нешто као заблуду ако се расправља: заблуда узмиче пред чињеницом и аргументом. Човек који је дозволио да се о његовом мишљењу расправља, мењајући га под утицајем расправе, и стално га надограђујући, осветљавајући мишљење са свих страна, може да себи да право да мисли како је његов суд бољи од суда човека или мноштва који нису тако поступили.

Захтеви да се неко мишљење штити од јавне расправе и напада зајимљају се пре на важности тог мишљења за друштво неголи на његовој истинитости, јер постоје нека веровања тако важна за друштво да је дужност влада да их подржавају и штите. Зашто штитити веровање у Бога или неко морално учење? Зато што су то непоуздана али корисна веровања и учења за заједницу, или део ње. Историја показује како су многа мишљења била осуђена, иако су била истинита, да су многа мишљења била угушена, иако су била истинита. Онда се мисао јави много касније, у неком новом руху, неком новом погодном тлу и бива прихваћена. И пре Лутера је било покушаја реформације, али се она није десила тада док су гореле ломаче за такве мисли. И пре Христа се веровало у постојање божанске истине и предестинацију, али је она била ограничена само на један народ. И Сократ је веровао у свог унутрашњег демона, свог бога и своју савест, али су Грци оног времена били политеисти.

Нетолеранција за различитост у мишљењу чини једну земљу неслободну духом. Када је нетолеранција друштвена, она не убија, не искорењује мишљења, али наводи људе који имају таква мишљења да та мишљења не шире активно и да се претварају. Мирно живети и не бити кажњен за своје мишљење довољан је разлог да онај ко мисли другачије од општих прихваћених начела, буде ућуткан и сам са својом мишљу. Цена таквог стања је стагнација, мировање људског ума, који у том стању не истражује смело и храбро оно што је најузвишеније, оно што је проблем. Док год се избегава расправа о предметима довољно значајним и великим, дотле људски ум није уздрман, дотле нема подстрека да се људски дух уздигне изнад себе, да и обичан човек постане мисаоно биће.

Највећа опасност за мишљење које је истинито јесте да се не развија и не подстиче нова мишљења, да се о њему не расправља и не дискутује, да се истроше аргументи за и против тог мишљења и да од њега остане у сећању само пар научених фраза, пар установљених правила понашања. „И учитељ и ученици заспашиће на стражи онда када на бо-

јишту не буде непријатеља.” (Мил, 1998:69). Док год има људи који ће се супротставити мишљењу које је прихваћено, дугујемо им велику захвалност, и требамо бити спремни на то да их саслушамо, да се радујемо што ће за нас урадити посао који бисмо сами морали да урадимо, ако нам је стало до тога да мишљење буде поуздано и уверљиво.

Општеприхваћена мишљења су често истинита, али никада нису у потпуности истинита. И зато супротстављање општеприхваћеном може да носи део истине, која са њом постаје комплементарна, и даје одговоре на питања на која одговора нема. Једностраност мишљења води ка томе да један део истине пада, а да се други уздиже, али никада не треба занемарити оно мишљење које изражава макар и делић истине изостављене из општеприхваћене истине. Јер никада се не зна шта истина добија, а шта губи од ћутања оних који се не слажу са постојећом истином.

Држава, друштво, индивидуа и правда

Начела која вреде за људско мишљење вреде и за људско понашање: човечанство није непогрешиво, истине су најчешће полуистине, а различитост није нешто што је лоше, већ добро. Корисно је да постоје различита мишљења, као што је корисно да постоје и различити начини живота, да појединци имају различите карактере и слободу избора до мере док не повређују друге људе, пожељно је да се индивидуалност афирмише. „ Тамо где људе у њиховом понашању не води властита природа, већ традиција и навике других људи, нема једног од главних услова људске среће, управо најважнијег услова личног и друштвеног напретка.”(Мил, 1998:81).

Ц.С.Мил, декларишући се као утилитариста, сматра да је корисност или принцип највеће среће фундаментални принцип морала. „... наше радње су исправне утолико уколико воде унапређењу среће, а не исправне уколико воде произвођењу нечега супротног срећи. Под срећом се подразумева задовољство и отсуство бола; под несрећом бол и отсуство задовољства” (Мил, 1960:9) По овом принципу, крајњи циљ у односу на који су све друге ствари пожељне јесте живот ослобођен бола и испуњен задовољством. Задовољства су квантитативна и квалитативна, при чему Мил даје предност квалитативним, духовним задовољствима каква су лични човеков развој и напредак на првом месту. Моралитет представља скуп правила и прописа за људско поступање којих се морамо придржавати да би се свим људима и осећајним бићима осигурао овакав живот, али и тражење среће и избегавање несреће. (Мил, 1960:13)

Срећа као принцип није лична срећа онога који дела, већ срећа свих оних којих се тичу поступци делања појединца. Ми не оцењујемо неки поступак као исправан или неисправан, као добар или лош у зависности од тога какав је човек који чини неко дело, већ то чинимо оцењујући поступак у односу на друге, да ли доприноси срећи или несрећи других.

Традиција, обичаји, норме понашања говоре о искуству које је научило друге људе, али и не сваког човека појединачно. Сам човек је тај који у свом развоју одређује који део људског искуства користи за сопствени живот и околности у којима се налази. Традиције, обичаји и норме не остављају слободу човеку да бира, а онда када начини избор, човек је тај који сам одређује сопствени развој, способан да разлучи да ли је нешто добро или није. Појединац који се води правилима понашања које су одредили други људи на основу сопственог искуства само имитира те људе, утапа се у једноличност, у масу.

Јакe индивидуалности које се разликују у односу на друге људе управо по својим унутрашњим силама, оригиналности, по свом развоју, често се у јавном мњењу карактеришу као дивљи и необуздани, а од њихове оригиналности се не види корист. Највећу моћ у друштву има просечност и срж јавног мњења чине просечни људи, најбројнији. Зато је и власт владавина просечних људи: демократија не може да се издигне изнад просечности. Неконформизам, одбијање робовања обичајима, ексцентричност у сразмери су са појавом духовне генијалности, духовне снаге и моралне храбрости, а то је оно што доприноси друштвеном и индивидуалном развоју.

Не мора и не треба да се људски живот гради по моделу неколико узорака. „Ако неки човек има довољно здравог разума и искуства, његов сопствени начин живота је најбољи, не зато што је најбољи сам по себи, већ зато што је његов сопствени. Људска бића нису као овце, а чак ни овце нису толико сличне да их не можемо разликовати”. (Мил, 1998:90). Иста правила, узорци, начин живота не одговарају свим људима, не чине све људе срећним и задовољним. Напротив, могу угушити човекове тежње, човекове жеље, а оне су оно што човека нагони да се развија, истражује и уздиже.

Докле је граница личне слободе човекове и где почиње владавина друштва, односно државе? Индивидуалност се испољава у одређеном пољу, одређеној области деловања. Неопходно је да постоје извесна правила понашања, која су легитимна и прихваћена, да бисмо знали шта да очекујемо од других. Други могу да утичу на нас својим саветима,

убеђивањем, прекором, подршком, осудом, али смо ми ти који доносимо суд, доносимо одлуку.

Ми можемо да грешимо у свом понашању, или да други мисле да грешимо. Ми можемо својим понашањем да повредимо себе или друге. И у једном и другом случају, друштво може реаговати на тај начин што нас или неће поштовати или ће нас осудити због таквог понашања, које претпоставља неку врсту дужности. Према себи самима смо дужни да развијемо самопоштовање. Самопоштовање, мудрост и лични развој јесу дужности појединца према самој себи које нису друштвено обавезне. Дужност постаје друштвено обавезна када се тиче других. Када се човек понаша или делује тако да крши обавезу утврђену према другим људима, онда његово понашање подлеже моралној или некој другој осуди. На пример, ако неки човек због неумерености и расипништва не може да плати своје дугове и не може да издржава породицу, ми га осуђујемо, и чак може бити законски кажњен, али не због свог расипништва, већ због тога што дугује и не издржава породицу.

Кад год појединац учини неку штету другим људима, или постоји могућност да то учини, његово понашање излази из делокруга слободе и улази у делокруг закона или морала. Међутим, друштво се у многим случајевима меша у ствари појединца које су лично његове и спадају у домен његове слободе, чинећи то на погрешан начин, у погрешно време и на погрешном месту.

Праведност је класа моралних правила која се односе на суштину људске добробити и која су у својој обавезности безусловнија него ма која друга правила. Праведност као појам подразумева једно правило поступања и једно осећање којим се то правило санкционише. Правило поступања припада свим људима и усмерено је на њихово добро. Осећање је жеља да сви који то правило прекрше искусе казну. Праведност садржи у себи не само исправност или неисправност неког чињења, већ и захтев за правом. Право је друштвена категорија, и подразумева заштиту друштва и државе. Право потиче из човекове потребе за сигурношћу и безбедношћу, које само скуп људи, заједница, друштво, држава може да му пружи. Отуда и закони који представљају опште оквире права које се гарантују појединцу, треба да штите људску добробит. Порекло појма правде је по Милу из појма реда, модуса, начина на који се раде одређене ствари, односно закона. Закон и правда јесу појмови који су нужно повезани, али је захваљујући развоју институције судства, закон тај који спроводи правду-правила поступања и санкције, иако бисмо често узели правду у своје руке, јер осећамо да онај који нам је начинио штету није довољно кажњен.

Дужност је државе као органа власти да обезбеди све људе од несреће, да их одврати од понашања за које сматра да ће штетити самом појединцу и да омогући свој деци кроз систем васпитања и образовања развој сазнања. Са друге стране, држава не сме да се меша у оне ствари које појединци најбоље раде водећи се својим циљем и интересом, не повређујући и не оштећујући друге, као што је привреда. Држава треба да омогући обичним људима, који нису владини чиновници, да се баве пословима управљања и одлучивања, јер на тај начин се обични људи укључују у процесе који се тичу њих самих и већег броја људи, као што су добротворна и индустријска предузећа, добровољна удружења, судске пороте, слободне демократске и месне управе и слично. Увећавање моћи једне владе је разлог због чега се треба супротставити њеној интервенцији у многе сфере индивидуалног и јавног живота. Додавање сваке нове функције онима које влада већ има, учиниће њен утицај већим на страховања и надања људи; амбициозни и активни део народа постаће или присталице владе или неке партије која жели да дође на власт.

Свака влада треба да одреди где је тачка од које почиње зло које угрожава људске слободе и напредак, односно од које тачке почиње зло које премашује корист која настаје коришћењем колективне силе друштва да би се отклониле препреке које стоје на путу благостања. Влада треба да подстиче и помаже индивидуални развитак и делатност, да не ради све сама за појединце који живе под њом. По Милу најефикаснија би била она влада која има највећу децентрализацију власти, али највећу централизацију јединствених информација.

„Вредност државе, на крају крајева, јесте скуп вредности свих појединаца који је сачињавају; а држава која подређује интерес њиховог духовног развоја и напретка нешто већој административној вештини или ономе што се чини том вештином у пракси када се обављају неки послови, држава која спречава развитак својих грађана да би од њих направила покорније оруђе у својим рукама, па било то и за корисне сврхе-таква држава ће увидети да се велика дела не могу створити са малим људима, и да ће савршенство машинерије, коме је она све жртвовала, на крају бити бескорисно услед недостатка оне животне снаге коју је она прогањала да би машина могла боље да ради.” (Мил, 1998:132).

Да ли је могуће да се далекосежна слобода за коју се Мил залаже темељи на општем добру, и да ли је она инструментално вредна само онда када служи општем добру? Ко дефинише шта је опште добро, шта је оно што је вредност по себи? Да ли је опште добро нужно и срећа, да ли постоји склад између слободе и среће? Да ли је истина оно што је највиша вредност, оно што је заиста средство за постизање општег доб-

ра и опште среће?³ Да ли можемо јасно разликовати поступке који се тичу само нас, и оне који се тичу других? Да ли је човек изоловани субјекат који се сходно својим потребама укључује у и искључује из друштвеног живота, да ли у сваком од нас чучи савремени Робинзон, способан да опстане сам и буде слободан?

Историја и свакодневни живот показују релативизам у одговори-ма на ова питања, такође указују и на могућност иманентне критике темељних појмова Милове одбране слободе. Управо су кључни појмови његове одбране слободе, оно што чини спорне тачке и предмет критике. Његов појам слободе сумпсумира негативну и позитивну слободу, слободу за и слободу од⁴, и управо и Милова убеђеност и вера у слободу као интринсичну и инструменталну вредност⁵, не дају рационалне аргументе, мерљиве и објективне да би се његова вера научно утемељила: зато и његови списи имају есејистичку форму, отуда преко стотину педесет година сталне критике Милове одбране слободе.

„У средишту Миловог мишљења и осећања не налази се ни његов утилитаризам, ни његова брига о просвећивању, ни одвајању приватне од јавне сфере - зато што и он сам понекад прихвата да држава сме да задира у приватну сферу да би унапредила образовање, здравствену и социјалну заштиту или правосуђе – већ његово страшно уверење да је слобода избора, избора добра и зла подједнако, учинила људе људима. Погрешивост, право на грешку, као последицу способности, самоусавршавања: подозрење према симетрији и извесности као непријатељима слободе - начела су која Мил никада не напушта.”(Берлин, 1992:285)

Равноправност или потчињеност жена

У време када пише свој есеј *Потчињеност жена* Џ.С.Мил је у браку са Хенријет Тејлор, али 1869. године када објављује есеј то чини у коауторству са Хелен Тејлор, њеном ћерком из првог брака. Есеј је објавио две године након што су поједини мушкарци из радничке класе стекли право гласа, и годину дана након изласка из Британског Парла-

³ Приморац Игор у предговору Миловог дела „О слободи, издавача Плато, Београд из 1998. године који носи наслов *Милова одбрана слободе* указује на неке од проблема Милове аргументације са становишта иманентне критике, стр. 20-27.

⁴ Опширније о историјском развоју појма слободе, њеном значењу у либерализму и демократији, разликовању позитивне и негаивне слободе у Орловић Славиша, *Различно схватање слободе у политичкој теорији* стр.111-136, у *Годишњак* 2007, Година 1, Број 1, децембар 2007, Факултет политичких наука, Београд

⁵ Опширније у Ђурковић Миша „Политичка мисао Џона Стјуарта Мила, Службени гласник, Београд, 2006. Поглавље *Схватање слободе и нужност сукоба*, стр.305-323.

мента у коме је важио за радикала, будући да је предлагао корените промене у погледу образовања, једнакости полова, контроле рађања и јавног власништва над природним ресурсима. У складу са својим уверењима изнетим у есеју *О слободи*, Џ.С. Мил развија мисао о слободи читаве половине човечанства, слободи жена.

По Милу, морални и интелектуални развој човечанства имао би за последицу више слободе и личне среће за сваког појединачно, и обратно: што је у друштву више слободних појединаца, то је више могућности за интелектуални и морални развој сваког појединца понаособ. По Милу, начело којим се уређују постојећи друштвени односи и везе између два пола у чијој је основи законско подређивање, јесте погрешно и једна је од препрека људског развоја. Замена овог начела начелом једнакости значила би непризнати моћ или погодност једној, али ни неспособност другој страни.

У развоју своје мисли Мил даје једну занимљиву историјску интерпретацију неједнакости међу људима, посебно међу половима. Неједнакост међу половима има своју основу у институцији ропства, али и у првобитним законима који су засновани на сили и праву јачег. Међу људима су укоренења схватања и обичаји, који *de facto* одређују друштвену улогу жене као подређеног и нижег бића у односу на мушкарца, а идеалан тип жене је мајка и домаћица. Обичаји су, дакле, оно што одређује друштвену улогу жене, оно што генерише норме и обрасце њеног понашања, животне вредности идеално типске жене, а што је опште прихваћено мишљење за које постоје религијске и бројне друге рационализације.

Нема апсолутно никаквог научног доказа да су жене по својим физичким и менталним способностима и карактеристикама предодређене да буду подређене. Једина разлика је та што су мушкарци углавном јачи физички у односу на жене, али на темељу те разлике, у времену када постоје институције које омогућавају свима равноправност и једнакост, није могуће више оправдавати и рационализовати миленијумско подређивање и ограничавање жениних права и слобода као људског бића.

Оправдавање неког стања као природног је полазило од тога да је природно оно што је уобичајено, а неприродно оно што није уобичајено. (нпр. апсолутна монархија као природни облик владавине настаје из патријархата, закон силе је увек деловао као најприроднија основа за извршење власти, доминација белог човека над црним оправдавана је као природна итд.). „ Будући да је потчињеност жена мушкарцима уни-

верзални обичај, свако одступање од њега сасвим природно делује неприродно.” (Мил, 2008:27)

Владавина мушкараца над женама је и прихваћена од стране самих жена, јер су тако васпитане и научене. Али њихов положај није тежак само због тога што су обавезне на послушност: оне су обавезне на извесна осећања и дужности не само према деци, већ и према супругу који је њен легитимни посредник који спроводи сопствену вољу и контролу. Овај механизам је средство да се ум жене зароби и држи у стању потчињености.

Необична особина модерног света је та да се људска бића више не рађају за своје место у животу и прикована за место у коме су рођена, већ да су слободна да користе своје способности и прилике да би постигла циљ који сматрају пожељним. „Тренутно у напреднијим земљама, онемогућавања жена јесу једини случај ... у коме закони и институције здраво за готово узимају особе по рођењу, и одређују то да им никада у њиховом животу не буде дозвољено да се надмећу за одређене ствари.” (Мил, 2008:38) Субординација жена је у модерном свету, где је најбитније људско биће, његов значај и напредак - реликвија прошлости, мрља и пукотина у друштвеном уређењу.

Оно што се „данас зове природом жена, јесте савршено вештачка творевина - резултат насилне репресије у неким правцима, неприродног подстрека у другим. Могло би се бескрупулозно тврдити да нити једној другој класи издржаваних карактер није био тако у потпуности искривљен у односу на своје природне пропорције у зависности од њиховог положаја према својим господарима; јер уколико су освојене и ропске расе биле, у неким облицима још насилније угњетаване, шта год у њима није било скршено гвозденим ђоном углавном је било остављено на миру, а ако му је била остављена било каква слобода да се развија, оно би се само развило по сопственим законима; али у случају жена, култивисање у смислу топлог дома и штедњака увек се настављало по основу некаквих њихових природних способности, а на добробит и задовољство њихових господара.” (Мил, 2008:43)

Већина мушкараца мисли како је природна вокација жена да се удају и да рађају децу. Већина мушкараца страхује од тога да ће брак, којим се легално и легитимно добија друштвена потврда онога времена за потчињавање жене, бити заснован на равноправним условима и слободној вољи, а не на приморавању. Брак је споразум којим жена постаје слуга свом супругу. „Она се пред олтаром заклиње на послушност, на коју се законски обавезује за цео свој живот.” (Мил, 2008:58) Законски положај супруге у Енглеској онога доба је јако тежак. Онако како посто-

ји тиранија и деспотизам у друштву, тако постоји и домаћа тиранија и деспотизам, чије оквире налазимо у породици, у којој централна фигура надређености, ауторитета и моћи припада мушкарцу, оцу и супругу. Васпитавањем се најчешће овакве улоге укореењују у сам карактер индивидуе, првенствено васпитањем које сама породица пружа.

Односи у браку конституишу односе у породици. Породица, праведно конституисана на односу равноправности и поштовања, без строге поделе моћи и послушности, може бити права школа врлина слободе. Постојеће законодавство не штити женину својину, односно оно што жена са собом уноси у брак. Она нема право на својину осим ако не припада неком вишем друштвеном слоју, и ако то није добила у наслеђе под посебним условима. „Моћ зарађивања пресудна је за достојанство жена уколико она нема независне својине.” (Мил, 2008:90) Женама треба дозволити да се надмећу са мушкарцима за обављање одређених функција и професије, јер је то у интересу друштва, треба дозволити половини човечанства да да свој интелектуални, научни, професионални допринос развоју друштва, науке, уметности итд. Треба им омогућити да развију своје способности и буду бирани на јавне функције и положаје, али им пре свега тога треба обезбедити и признати право гласа.

„Ствари које женама нису дозвољене да обављају јесу управо ове ствари за које су посебно квалификоване.” (Мил, 2008: 100) Жене могу врло успешно владати и бавити се политиком, што је и историја показала. Уметност, наука, филозофија заиста јесу сфере у којима има веома мало истакнутих жена, са оригиналним идејама, што никако не значи да оне нису утицале на неки начин на оригиналност мушкарца који су овим сферама дали свој допринос. А како бисмо знали да ли жене могу да се истакну у уметности, науци, филозофији, ако им не дозволимо слободу и право да мисле, пишу, расправљају? Како бисмо знали које су њихове способности, ако им не пружимо прилику и шансу, ако и оне не постану равноправне учеснице на тржишту знања, идеја, способности? А како им није дозвољено да имају својину, да се школују, да имају професију, да изразе своје мишљење и свој политички став, како можемо рећи да су неспособне или мање способне од мушкараца?

Када би жене биле слободне, као што су слободни мушкарци, онда би се остварила правда, да се и слабијем призна право. Жене би могле имати посао и професију, чиме би удвостручиле менталну снагу човечанства на путу његовог напретка. Жене треба да се образују и едукују како би унапредиле свој положај. Као слободне могле би да утичу

на јавно мњење и опште мишљење, и у томе се огледа практична корисност које цивилизација може имати од еманципације жена.⁶

По Миши Ђурковићу (2006), Мил није био сасвим сигуран у погледу конкретних краткорочних и дугорочних решења за статус жене, о чему је писао у *Принципима политичке економије* и *Огледу о браку*. Постоје контрадикторности око три важна питања. Прво је везано за право жене на рад. Да ли треба омогућити свим женама излазак на тржиште знања и идеја на пољу уметности, предузетништва, науке? Да ли је цена еманципације жена са једне и рада у индустрији под истим условима као и мушкарци са друге стране, управо дисфункционалност породице, чији је стуб жена и кућни неплаћени послови? Друго је везано за женско право гласа. Он се залаже да се и женама призна право гласа и изражавања политичке воље, али под условом да оне кроз систем образовања буду оспособљене да доносе одлуке и праве избор, јер ће у сваком другом случају, као последица покорности и робовања мушким ауторитетима, њена политичка воља бити имитација воље супруга или сина. Треће питање је везано за право на развод, уколико жена трпи понижавање и осећа се неравноправном у брачној заједници. Мил се жестоко противио томе да законска побољшања положаја жена иду у смеру лабавих правних оквира који су одређивали услове за развод брака. По њему је једино насиље у породици, насиље над женом, оно што је најјачи аргумент за развод брака, угрожавање телесног интегритета, здравља и безбедности жене. Супружници имају обавезу и одговорност једно према другом и према трећим лицима - деци, које су утемељене на легитимности очекивања које произилазе из друштвених улога које обезбеђују функционалност породице.

Џон Стјуарт Мил је преко двадесет година био у вези са удатом женом, Хенријет Тејлор, на запрепашћење његове породице, а која се такође борила за равноправност жена. Њоме се оженио неколико година након смрти њеног супруга. Женама у Енглеској је право гласа признато 1894. године, двадесетак година након Милове смрти.

Демократија или елитизам

Мил у свом есеју *Представничка влада* тврди да је представничка влада најбољи тип владе за људе који су довољно цивилизовани и просвећени да могу да преузму одговорност за сопствене ствари. Под представничком владом Мил подразумева парламентарну владу, са изврш-

⁶ Миша Ђурковић, наведено дело, стр. 339

ном влашћу коју је изабрала и која одговара представничкој скупштини коју бира сам народ и која одговара том народу. Мил верује да свака особа, осим неписмених, криминалаца, и оних који не могу да се старају о себи има право гласа. По њему представничка влада је најбоља, јер подстиче критичко мишљење, одговорност и учешће обичног грађанина. Деспотска владавина чини апатичним и пасивним све који су јој подвргнути. Представничка влада настоји да створи појединце који су сигурни у себе, опрезни и енергични, а заједница која има такве људе је заједница у којој ће цветати прогрес, рад, стабилност.

Међутим и представничка влада има своје слабости и опасности. Ако влада зависи од воље већине, онда ће осредњост и незнање владати над култивисаношћу и знањем. Политика ће у таквим околностима бити израз потребе да се задовоље интереси већине. Стога треба са давањем права гласа, утицати на политичко образовање. Апсурдно је имати бирачко тело које је недовољно упућено да би дало одговорно свој глас. Мил верује да је потребно да постоји систем вишеструког гласања, и да појединци заслужују додатно право гласа. Такође је један од заговорника пропорционалног представљања да би се омогућило мањинама ефектно представљање.

Мил владавину види као средство те њен квалитет процењује на основу усклађености са установљеним циљевима. Без обзира на разноврсност и променљивост посебних и појединачних циљева, општи циљ било које владе састоји се у задовољавању двеју основних потреба друштва: поретка и напретка.⁷

Поредак или постојаност обухвата послушност и покорност али и очување мира укидањем приватног и личног насиља. „Ако намеравамо да обухватимо у идеји реда све оно што друштво захтева од владе, а што није укључено у идеји напретка, морамо дефинисати ред као очување свих врста и количина добара које већ постоје, као и напредак који се састоји у њиховом повећању.”⁸

Овако схваћен, поредак је предуслов напретку. Напредак је унапређење квалитета људских бића које чине друштво, односно развој интелигенције и врлина људи. Квалитет владавине може се оценити на основу степена у коме конкретне државне установе својим радом теже и доприносе развоју грађана који у тој држави живе.

⁷ О интерпретацији идеје представничке демократије видети у Симендић Марко, *Представничка влада као најбољи облик владавине у делу Ц. С. Мила* стр.237-250, у *Годишњак* 2011, Година 5, Број 6, децембар 2011, Факултет политичких наука, Београд

⁸ Наведени одломак је преузет са http://www.constitution.org/jsm/rep_gov.htm 30.04.2012. год. у 22:03.

„Први елемент добре владе, дакле, биће врлина и интелигенција људских бића које чине заједницу, тако да ће најважнија тачка изузетности сваког облика владе бити промоција врлине и интелигенције самих људи. Прво питање у вези политичких институција је колико далеко оне имају тенденцију да негују у члановима заједнице различите пожељне квалитете, моралне, интелектуалне...”⁹ Други елемент добре владе јесте квалитет машинерије, односно државног апарата и организације. Од нарочите је важности да постоји јавност у раду, познате процедуре и правила, тестови за пријем и унапређење државних службеника итд. да би се обезбедила ефикасност и неутралност управе. Под квалитетом машинерије Мил подразумева значај политичке елите¹⁰ чији положај и одговорност леже у управљању државом и писању закона, као основе реда и поретка, који пружају основу напретку, а која ће моћи да буде контролисана од стране јавног мњења, односно већине. Напоследку, Мил је увидео да не може свако да се бави државничким пословима, да је за то неопходно образовање и стручност, али да треба сачинити институције контроле власти, које би онемогућиле појаву екстремизма, и освајање власти и утицај на вољу појединца и народа од стране појединца или неколицине.

Дакле за Мила, представничка демократија је разрешење проблема и забринутости да ће осредњост, јавно мњење и већина уствари бити критеријуми управљања оних које народ одабере.

Држава, односно влада, не може да се бави разноврсним пословима и да на свој терет преузима многе функције и задатке, јер ће на тај начин деловати уместо активно на појединца, пасивно, старајући се за све његове потребе. А таква влада не може да буде ефикасна, и не може решавати бројне проблеме и спорна питања, јер ипак влада не може да ради боље послове од појединца кога се тичу ти послови.¹¹

Зато влада треба део својих функција да пренесе на локалне органе власти који ће се бавити проблемима локалног становништва и која ће настојати да анимира и активира локално становништво како би узели удела у решавању проблема и управљању. „Локалне установе су пре

⁹ Наведени одломак је преузет са http://www.constitution.org/jsm/rep_gov.htm 30.04.2012. год. у 22:03.

¹⁰ Бурковић Миша, наведено дело, поглавље *Теорија елите*, стр. 323-333.

¹¹ Овакво Милово схватање функција државе у односу на социјални систем и појединца, чини полазну основу садашњих значајних политичких програма попут Лисабонског споразума на нивоу Европске Уније, али и социолошке парадигме Ентонија Гиденса о теорији структурације и трећег пута. Више о томе видети у *Европа у глобалном добу*, Ентони Гиденс, Клио, Београд, 2009.

свега средство образовања слободних грађана и средство заштите индивидуалне слободе, али и средство против претераног уплитања државе. Децентрализација власти омогућава да што већи број људи учествује у политици. Зато је децентрализација и локална самоуправа неодојиви услов сваке стварне демократије. Поред тога централизована управа спречава интелектуални и морални напредак наметањем пасивности и зависности, док децентрализација функција и овлашћења омогућава стварно учешће припадника заједнице у управљању о заједничким интересима и управљању заједничким пословима. У том смислу локалне установе су најбоље школе демократије које оспособљавају народ за представничку владавину.” (Вујачић, 2007:20).

Идеологија и стварност: некада и сада

Џ.С.Мил, на темељу наслеђа теорије либерализма, изграђује систематично схватање демократије. Демократија није само средство за проширење легитимацијске основе власти, средство заштите слободе и својине појединца, већ и начин конституисања власти и средство развоја људског бића и људског напретка. Напредак је могућ само у демократској владавини, подстицањем политичког активизма грађана, како жена тако и мушкараца. Када партиципира у власти и управљању, грађанин остварује своје политичко право и на најбољи начин изражава своје интересе, јер осим њега самог нико други не може да зна шта је за њега добро и шта га чини срећним. За Мила су напредак и стална тежња за побољшањем и развојем појединца у складу са сталним напретком и побољшањем идеја, мисли и знања од значаја за друштво. Такав напредак се остварује само у слободи.

На први поглед чини се да ове Милове идеје, на темељу вере у индивидуални и друштвени напредак, одражавају неку врсту просвећеног либерализма, као симбиозе енглеских и француских идејних револуционарних тековина. Међутим, стварност је изгледала сасвим другачије, и управо је стварност оно што потврђује да је идеологија искривљена свест, а да је либерализам таква идеологија.

Енглеску тога доба, у погледу људских права, карактерише јачање економских и политичких права, као последице убрзане индустријализације, урбанизације и јачања видова представничке демократије, оличене у синдикалним и добровољним интересним удружењима са једне стране. Са друге стране, друштвене промене нису се дешавале само на макро нивоу, већ и на нивоу породице и појединца, те је појава сиромаштва у радничким породицама, посебно деце, наметала артику-

лисање потребе о контроли рађања и јачању самосвести и свести жена, значај едукације, просвећивања, потребе да се промене улоге у породици, да и жена зарађује итд.

Са становишта крупног капитала, власника фабрике, требало је обезбедити јефтину радну снагу, са којом ће се склопити такав уговор којим ће представници тог и таквог капитала, без уплитања државе, и уз подршку привредне, племићке и интелектуалне елите у парламенту, моћи да користе туђ људски рад зарад сопственог напретка оличеног у увећавању постојећих количина и добара. А да би се то постигло у највећој могућој мери и тиме тежило ка највећој срећи, потребно је омогућити свима да се кроз тржиште надмећу, чак и женама и деци. Што је већа понуда на тржишту, а мања тражња, обара се цена, и то је оно што је у условима *laissez faire-laissez passer* прихватљиво. Са радним временом од 14 до 16 сати дневно, већина становништва није могла да се образује, па самим тим ни да стекне политичко образовање да би учествовала у политици, а камоли да испуни цензус прихода који се опорезује, и на темељу тог пореза признаје право неке да буде биран и изабран у политичком телу државе, која као институција живи од опорезивања. А право да се бира и да се буде биран је једно од основних начела демократије.

Да ли имамо две истине: истину радничког слоја који се енормно шири и који је реално био толико сиромашан да није могао да има ни начелну слободу и истину капиталиста, чија се имовина и добра стално увећавају тако да могу, плаћањем пореза држави у зависности од сопствених прихода, утицати на политику и одлуке политичких тела? „Не постоји објективно мерило истине на основу којег бисмо могли да просуђујемо да ли је нека идеологија истинита или лажна – то је због тога што оне садрже вредности и као такве вредности се и прихватају” (Ендрју Хејвуд према Шљукић, 2010:50). Према Хејвуду, основне вредности либерализма су појединац, разум, правда, слобода, толеранција и различитост. Ове вредности се широко експлоатишу као ресурс, да би се у савременом свету наметнула и оправдала хегемонија у култури, економији, политици.¹²

Шта се уствари десило са овим вредностима? Са позиција критичке теорије друштвеног развоја „...слобода је доживела разноврне метаморфозе да би системски завршила као део корпуса људских права

¹² Опширније у *Митови либерализма*, Центар за историју, демократију и помирење, Графомаркетинг, Нови Сад, 2010. Година, рад Срђана Шљукића *Мит о изабраности и „извоз„ либерализма* стр. 45-74.

и слобода у контексту демократског поретка владавине права, али свакако испражњена од суштинског вредносног садржаја и трансформисана у пуки правно-политички стандард... Једнакост, пак, никада и није имала другачији облик и значење у либералној доктрини него ли као обичан одливак политичке и правне једнакости, до краја испражњена од сваког другог садржаја друштвене или економске једнакости. Моћ и неједнакост су успостављени као доминантни постулати либералног политичког и економског поретка, као највише вредности око којих се конституише његова политичко-економска суштина". (Деспотовић, 2010:76)

Стварност је била заиста другачија у односу на теоријске формулације које су настојале да ту исту стварност оправдају појмовима какви су слобода, тржиште, појединац, представничка демократија, правда.

Са становишта онога коме се обраћа, Милова социјално - политичка теорија је:

1. Одбрана и апологија постојећег поретка неједнакости који доприноси напретку и развоју мањине у друштву, оне мањине која је имала сву слободу. Отуда и страх у Миловој теорији представничке демократије да ће осредњост утицати неповољно на напредак друштва, да ће мишљење већине и одлуке већине, коју су реално чинили радници и градска сиротиња, превладати и спречити елиту, чије интересе артикулише и озакоњава парламент, да се слободно развија и тежи ка својој срећи.
2. Предлог да се постојећи друштвени поредак, у циљу свог побољшања и напретка трансформише тако да укључи што већи број људи који ће учествовањем у власти, на тржишту идеја, знања, професија донети квалитет више човечанству. Она већина која је била зависна од мањине, јер није имала својину, ни могућности да развија своје способности и квалитете, није имала слободу. Отуда и вера у моћ образовања, које установљено као једнако доступно добро за све грађане, треба да обезбеди изградњу индивидуалности и одговорности на путу саморазвоја појединца. Јер кад тад већина ће превладати, а онда се може догодити тиранија већине, чиме је демократско уређење нарушено.

Зашто Милова мисао живи и данас?

Темељне категорије Милове социјално-политичке теорије јесу политички идеали, попут слободе, демократије, правде и једнакости, те као и сваки идеал, садрже аргументе тежњу ка остваривању и вредност по себи, позив на друштвену акцију и промену. Судбина политичких идеала је да су се они кроз историју изузетно ретко остваривали, још ређе заједно егзистирали. Политички идеали су од времена античких мислилаца,

вечити извор утопијских теорија, покретачи друштвених промена, тачке спорења и расправе, обоготворене и митологизоване конструкције.

Милова социјално-политичка мисао живи, јер се политички идеали, о којима он пише и расправља, нису остварили у потпуности и још увек су једна од пројекција жељених друштвених односа.

Идеје које су изложене у Миловим социјално-политичким есејима, са социолошког аспекта, дају легитимацијску основу за:

1. настале и настајуће глобалне, регионалне и локалне друштвене промене. У основи оваквих промена налази се тежња за владавином зарад више слобода, права, чак и онда када се та слобода и права не односе на оно што је људско и реално, већ и на оно што је вештачки производ друштвених односа, попут тржишта и капитала. Држава постаје средство очувања сигурности приватне својине и гаранција безбедног кретања капитала, која пружа нормативни оквир и предуслове, Миловим речником речено за увећање количине добара и услуга-ред и напредак. Држава губи своју социјалну функцију обезбеђивања минимума социјалне сигурности за своје грађане, у условима када се поље слободе и тржишне конкуренције сели и на онај део социјалног система који се сматра Миловом машинеријом, а оваплоћује се неолибералним моделом друштвеног развоја и одумирањем социјалне државе.
2. изградњу личног и колективног идентитета у времену глобалних друштвених промена. Глобализација као процес или пројекат обухвата низ промена у области економије, политике, културе ширећи вредности начинима који растварају категорије простора и времена, повезујући и растављајући читав свет. У хаотичном времену и простору, када све више расте свест о оваквој повезаности, али и различитости, питања о личном и колективном идентитету су неминовност, а одговори упућују на прећутни конформизам или изражену потребу за очувањем сопства од микро нивоа (појединца-индивидуе) до глобалног нивоа (светског друштва). Оно што је за друге опште добро, истина и срећа, не мора да буде и за мене; оно што је за једну државу напредак, може значити назадовање за другу; оно што елити омогућава слободу и развој, већини може значити робовање, робовање тржишту, идејама и заблудама.
3. побуну против постојећег стања ствари у име тежње за слободом и напретком. Свако наметање и репресија, од индивидуалног нивоа ка вишим нивоима производи реакцију, отпор и бунт. Ако је постојеће стање ствари такво да срећа као крајњи циљ људског деловања није остварена, онда треба тежити ка томе да се нешто промени, како би се достигла, како би јој се приближили.
4. мирење са постојећим стањем ствари у име реда и обичаја који пружају извесност и сигурност. Представничка демократија као облик владавине који постоји стотинак година у развијеним капиталистичким земљама, институционализована је и подигнута на пиједестал политичког идеала, и припису-

је јој се особина најбољег државног уређења. И још више од тога: настоји се да се као форма и модел примени универзално свуда у свету, од стране водећих међународних институција, често се поистовећујући са либерализмом. Теоријски и практични одговор на овај проблем је управо толеранција и Милова слобода, слобода да се начини избор, да се чини оно што се сматра најбољим, при чему не дотичемо друге. Јер ко од нас самих боље зна шта је најбоље за нас?

Хотећи да помири непомирљиво, споји неспојиво, Мил нам оставља у наслеђе, да мислимо да ли је то заиста и могуће. Јер је најважнија слобода коју нам он признаје слобода да мислимо, расправљамо, пишемо о својим мислима и ставовима.

Литература:

1. Berlin Isaija (1992) „*Četiri ogleđa o slobodi*”, Beograd, Nolit
2. Vujačić Ilija (2007) „*Liberalni revizionizam Džona Stjuarta Mila*” str. 10-11, u Godišnjak 2007, Godina 1, Broj 1, decembar 2007, Beograd, Fakultet političkih nauka.
3. Gidens Entoni (2009) „*Evropa u globalnom dobu*”, Beograd, Klio.
4. Đurković Miša (2006) „*Politička misao Džona Stjuarta Mila*” Beograd, Službeni glasnik.
5. Mil, Dž.S. (1960), „*Utilitarizam*” Beograd, Kultura.
6. Mil, Dž.S. (1998), „*O slobodi*” Beograd, Plato.
7. Mil, Dž.S. (2008), „*Potčinjenost žena*” Beograd, Službeni glasnik.
8. *Mitovi liberalizma*, (2010), Novi Sad, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Grafomarketing: rad Srđana Šljukića *Mit o izabranosti i „izvoz” liberalizma* str. 45-74, rad Ljubiše Despotovića *Politički mitovi liberalizma: sloboda, moć i nejednakost* str.75-106.
9. Orlović Slaviša (2007) *Različito shvatanje slobode u političkoj teoriji* str.111-136, u Godišnjak 2007, Godina 1, Broj 1, decembar 2007, Beograd, Fakultet političkih nauka.
10. Pavićević Vuko, *O utilitarizmu uopšte a Milovom posebno*, predgovor Mil, Dž.S. (1960), „*Utilitarizam*” Beograd, Kultura.
11. Primorac Igor, *Milova odbrana slobode*, predgovor Mil, Dž.S. (1998) „*O slobodi*” Beograd, Plato.
12. Simendić Marko (2011) „*Predstavnička vlada kao najbolji oblik vladavine u delu Dž. S. Mila*” str.237-250, u Godišnjak 2011, Godina 5, Broj 6, decembar 2011, Beograd, Fakultet političkih nauka.
13. Veb izvor http://www.constitution.org/jsm/rep_gov.htm 30.04.2012. god. u 22:03; delo Dž.S.Mila „*Predstavnička vlada*”, na engleskom jeziku „*REPRESENTATIVE GOVERNMENT*” by John Stuart Mill 1861

Co-existence of Political Ideals: Freedom, Justice, Equality and Democracy

The notion of John Stuart Mill

Summary: The author of this paper analyzes the basic categories of liberal theory of John Stuart Mill: freedom, justice, equality and democracy, that are presented in the paper as a political ideals as basic values in the ideology of liberalism. The paper also deals with the review on the immanent and the transcendental critique of Mill's work. The paper suggests the possible interpretation of Mill's ideas from the sociological point of view.

Key words: freedom, justice, equality, democracy, state, individual